

CSERNICKÓ ISTVÁN

A háború mint társadalomtudományi probléma

A háború mindig is többet jelentett pusztá fegyveres összecsapásnál: társadalmakat formált át, identitásokat kérdőjelezett meg, kultúrákat tett láthatatlanná vagy éppen dominánssá. 2022. február 24. óta újra háború dúl Európában. A háború gyilkol és pusztít, ugyanakkor inspiráló hatással van a társadalomtudományi gondolkodásra. Ezt igazolják azok a kötetek is, amelyeket az alábbiakban bemutatunk, s amelyek közös vonása, hogy központi témájuk a háború. Van köztük egy-egy magyar és angol nyelvű, valamint három ukrán nyelvű kiadvány. Mindegyik kötet azt támasztja alá, hogy bár Európa története tele van háborúkkal, az ezek nyelvi és kulturális következményeit feltáró kutatások még mindig gyerekcipőben járnak.

Jöhet háborúból üdv?

A Gondolat Kiadó 2023-ban jelentette meg a *Jöhet háborúból üdv?* című kötetet.¹ A szerkesztők, Dávidházi Péter és Kertész András rendkívül időszzerű és egyben örökérvényű kérdés köré szervezték a tanulmányokat: vajon a háború, az emberiség történetének állandó kísérője, hozhat-e bármilyen pozitív eredményt, „üdvöt”, vagy szükségszerűen csak pusztítást, szenvedést és rombolást hagy maga után. A kötet alapját egy 2022 tavaszán rendezett interdiszciplináris konferencia adta, amelyet közvetlenül inspirált az orosz–ukrán háború kitörése. A szerzők azonban nem pusztán az aktuálpolitikai összefüggésekre reflektálnak: a háború és béke kérdését ókori szövegektől kezdve a modern társadalomtudományokig vizsgálják, széles spektrumon keresztül.

A háború mint örök kérdés. A bevezető tanulmányban Dávidházi Péter egy széles körben ismert Vergilius-idézet („nulla salus bello”) értelmezéséből kiindulva mutatja be, hogy a háború megítélése sosem volt egyértelmű: bár a pusztítás és embervesztés nyilvánvaló, a történelem során új rendek, identitások és kulturális fordulatok is fakadtak belőle. A kérdés tehát inkább gondolkodásra ösztönző provokáció, semmint

1 Dávidházi Péter és Kertész András (szerk.): *Jöhet háborúból üdv? Ókori kérdés mai szaktudományok fényében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2023, 270 p.

kategorikus kijelentés. Lamm Vanda a konferencia megnyitóján tartott beszéde alapján készült írásában a nemzetközi jog perspektívájából közelít: bár alapelv, hogy háborúból nem születhet üdv, a modern jog mégis elismeri a „humanitárius intervenció” bizonyos eseteit, amikor a fegyveres beavatkozás a pusztítás enyhítését célozza.

Történelmi és irodalmi nézőpontok. A tanulmányok között több történelmi esettanulmány található. Mitrovits Miklós az orosz imperializmus kelet-közép-európai terjeszkedését elemzi, míg Hetényi Zsuzsa Napóleon moszkvai hadjáratát Tolsztoj ábrázolásán keresztül vizsgálja, rámutatva az erőszak erotizálásának és mitizálásának mechanizmusaira. Vásáry István az eurázsiai nomádok háború- és békefelfogását értelmezi, Adorjáni Zsolt pedig a hellenisztikus irodalom propagandisztikus háborúképeit tárgyalja. Különösen érdekes Vargyas Gábor antropológiai nézőpontja, amely egy délkelet-ázsiai hegyi törzs, a brúk vietnámi háborúhoz kapcsolódó tapasztalatait mutatja be: itt a világtörténelem „alulnézetből” jelenik meg. Ács Pál a magyar történelmi emlékezethez kapcsolódva Szondi György hősiességét elemzi Tinódi históriás énekében.

Nyelvészet és pszichológia. A háború fogalma a nyelvészetben és a pszichológiában is termékeny metaforának bizonyul. Tátrai Szilárd a gyűlöletbeszéd pragmatikai megközelítésével mutatja be, miként szövi át a nyelvi agresszió a közbeszédet. Kertész András provokatív kérdést fogalmaz meg: *jöhetnek-e üdvös eredmények a nyelvészeti „háborúból”?* Értelmezése szerint a tudományos viták, még ha néha kíméletlenek is, hosszú távon előreviszik a tudomány fejlődését. Pléh Csaba a pszichológia oldaláról érvel a szabadság mellett, rámutatva arra, hogy az emberi együttműködés és az önkény örök feszültsége miként tükröződik vissza társadalmi berendezkedéseinkben.

Arany János és a béke. A kötetet S. Varga Pál zárszava teszi kerekké, aki Arany János műveinek idézésével mutatja be, hogy a háború és béke dilemmája a magyar irodalomban is megjelenik. Arany pesszimista láttelele – miszerint a gonoszság és az erőszak antropológiai állandó – ijesztően rezonál a mai tapasztalatokkal.

A *Jöhet háborúból üdv?* című kötet nem kínál egyszerű válaszokat. Épp ellenkezőleg: a történelmi, irodalmi, jogi, nyelvészeti és pszichológiai megközelítések sokfélesége arra figyelmeztet, hogy a háború és béke viszonya mindig bonyolultabb annál, mint amit a leegyszerűsítő jelszavak és az indulatokat felkorbácsoló propagandaüzenetek sugallnak. A kötet egyszerre reflektál az orosz–ukrán háború közvetlen tapasztalataira és az emberiség történetének nagy dilemmáira, a háború kérdéskörét helyezve a középpontba. Az olvasó megtapasztalhatja, hogy bár a háború rettenete és borzalma örök, az értelmezés, a gondolkodás és a tudomány közös felelőssége, hogy megpróbálja megérteni és feldolgozni e jelenséget. Ebben rejlik a könyv legnagyobb érdeme: hogy a pusztító valóság közepette is párbeszédet nyit arról, jöhet-e – és ha igen, milyen értelemben – bármiféle üdv a háborúból.

Etnolingvisztikai kontinuum

Az *Ukrainai etnolingvisztikai kontinuum az Oroszország elleni háború körülményei között* című, ukrán nyelvű gyűjteményes kötet² a kortárs szociolingvisztika aktuális problémáit dolgozza fel, amelyek az Oroszország által Ukrajna ellen indított nagyszabású invázióval váltak sürgetővé. A kötet az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelvi Intézete által 2023 októberében rendezett nemzetközi tudományos konferencia anyagain alapul. A szerzők, akik túlnyomórészt ukrán kutatók, a háború idején végzett felmérések, statisztikai adatok, médiapublikációk és „nyelvi életrajzok” felhasználásával vizsgálták a nyelvi helyzetet. A kötet három fő témakörre fókuszál.

A szociolingvisztikai kutatások és a háború. A háború új kihívásokat támasztott a nyelvészeti kutatások elé, ideértve a nyelvi helyzet dinamikájának valós felmérését, a lakosság különböző csoportjai nyelvi viselkedésének vizsgálatát, a kutatási módszerek új körülményekhez való adaptálását, a szociolingvisztikai terminológia kidolgozását, a nyelvi változások tanulmányozását a háború alatt, valamint a nyelvi helyzet fejlődésének modellezését a háború utáni időszakra. A könyv részletesen elemzi a nyelvi helyzet dinamikáját az ukrán lakosság körében a 2006 és 2017 között végzett szociolingvisztikai felmérések eredményeinek összehasonlítása alapján. A kutatások rámutattak az ukrán nyelv pozícióinak folyamatos és fokozatos erősödésére és arra, hogy a lakosság növekvő arányban támogatta az államnyelv funkcióinak bővítését. Külön hangsúlyt kap a belső menekültek nyelvi viselkedésének vizsgálata: a kötet szerint a háború hatására megnőtt azoknak a kelet-ukrainai, zömében orosz ajkú, a háború elől a főként ukrándomináns Nyugat-Ukrajnába menekülteknek az aránya, akik – feladva korábbi kommunikációs szokásaikat – immáron ukránul kommunikálnak. Ez a kérdés átvezet bennünket a kötet másik kiemelt témájához.

A nyelvi helyzet és a nyelvi viselkedés a háború idején. A könyv részletesen tárgyalja a derusszifikációs („orosztalanítási”) folyamatokat Ukrajnában, az ellentmondásokat és paradoxonokat a nyelvi helyzetben, valamint a nyelvi viselkedés és tudat átalakulását az ukrán állampolgárok körében. Külön fejezetet szentel a kiadvány a fiatalok internetes nyelvi viselkedésére gyakorolt hatásoknak, megemlítve a videojátékok ukrán fordításának növekedését, és a manga fordítói körében a „konkrét bűnnek” tartott oroszról való fordítást. A kötet vizsgálja továbbá az északkelet-ukrainai Szumi régióban élő etnikai oroszok etnolingvisztikai önazonosságának átalakulását. A mélyinterjúk kimutatták, hogy a háború hatására sokan távolodnak az orosz identitástól, és elhárítják maguktól az oroszokról alkotott sztereotípiákat. Az orosz ajkú ukránok nyelvi visel-

2 С.О. Соколова (ред.): *Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України*. Київ, Інститут української мови НАН України, 2024, 366 р.

kedése megváltozott az orosz agressziót követően, és sokan átváltottak az ukrán nyelv használatára. Az interjúkban egyebek között az is felmerül, hogy a nagyszámú ukrán migráns miatt még Kanadában is nő az érdeklődés az ukrán nyelv iránt.

A háború tükröződése a nyelvben. A monográfia bemutatja azokat a nyelvi eszközöket, amelyeket az ukránok használnak az „ellenségkép” megteremtésére, például a *moszkal* (a magyarban nagyjából a *muszka* lehet stilisztikailag hasonló) szó és származékai interpretációját és más, a háború ihlette neologizmusok keletkezését. A könyv kitér az ortográfiai változásokra, például az Orosz Föderáció, az oroszországi földrajzi nevek és Vlagyimir Putyin nevének kis kezdőbetűvel írására, ami a megvetést és a lealacsonyítást fejezi ki. A kötet a háborús diskurzusban megjelenő szavak, kifejezések jelentésváltozásait is elemzi, és betekintést nyújt abba, hogyan alakítja át a háború az ukrán nyelvet és a társadalom nyelvi viselkedését.

Nyelv, politika és háború

Mikola Sztepanenko *Politika és háború: a nyelvi fejlődés mintái és paradoxonai (2022–2023)* című monográfiája³ szisztematikusan vizsgálja az ukrán nyelvben a 2022–2023-as időszakban, az Orosz Föderáció teljes körű inváziója kapcsán bekövetkezett társadalmi változásokat és nyelvi jelenségeket. A szerző a kortárs szociolingvisztika és lexicográfia szemszögéből elemzi a korszakot jellemző szavakat, kifejezéseket és nyelvi újításokat. A kötet célja, hogy dokumentálja az orosz–ukrán háború következményeként megjelenő nyelvi változásokat, rámutatva arra, hogy ezek az ukrán nemzeti felszabadító harcok, az első és a második világháború, valamint az afganisztáni háború nyelvi hagyományaira épülnek.

A 2022–2023-as év szavai. A könyv az év szava koncepciójával kezdi, bemutatva, hogyan választották ki a legfontosabbnak ítélt szavakat különböző nemzetközi szótárak, mint például a brit Collins Dictionary, az Oxford Dictionary, az amerikai Merriam-Webster, a Cambridge Dictionary és a Német Nyelv Társasága. Kiemeli, hogy a Collins Dictionary szerint 2022-ben az év szava a *permacrisis* (a *permakrízis*, vagyis a *permanens válság*) volt, amely az ukrain háború, az infláció és a politikai instabilitás okozta folyamatos bizonytalanságot tükrözi. Az ukrán *Myslovo* szótár 2022-es év szavai között pedig megjelenik a „*Russzkij vojennij korabl, igyi...*” (az eredetileg elhangzott, orosz nyelvű változatában: *Русский военный крабль, иди...*, magyar fordításban: *Orosz hadihajó, menj a...*) frázis, amely a háború első szakaszának meghatározó nyelvi markere lett. Amint sokan emlékszünk rá, a szállóigévé vált mondat 2022. február 24-én hangzott el, címzettje pedig az orosz *Moszkva* cirkáló volt. Az orosz flotta büszkesége (amit nem sokkal később, 2022. április 14-én elsüllyesztett az ukrán haderő) a Fekete-ten-

3 M.I. Степаненко: *Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.)*. Харків, Видавництво Іванченка, 2024, 804 p.

gerben található Kígyó-szigeten állomásozó, kis létszámú ukrán határőr-alakulatot megadásra szólította fel, és erre válaszként érkezett a legendás válasz. Ez a vulgáris elemeket is tartalmazó mondat egy pillanat alatt az ukrán ellenállás egyik fontos szimbólumává vált. Az eset és a híressé vált mondat annak ellenére máig része az ukrán háborús legendáriumnak, hogy bár a Kígyó-sziget védőiről eleinte azt feltételezték, hogy meghaltak, miután az orosz hadihajó ágyúzta a szigetet, és az ukrán elnök, Volodimir Zelenszkij posztumusz kitüntetését adományozott nekik, hamarosan kiderült, hogy a határőrök életben vannak és mégiscsak hadifogságba estek. Később, egy fogolycseré keretében szabadon engedték őket. Ám a mondat, amivel az orosz hajónak válaszoltak, máig az ukrán ellenállás egyik legfontosabb szimbóluma.

A háború hatása a frazeológiára és a neologizmusokra. A kötet részletesen elemzi az orosz–ukrán háború alatt keletkezett új frazeológiai jelenségeket. Például vizsgálja a „Вантаж 200” (200-as rakomány, eredeti orosz megfelelője „Груз 200”) kifejezés eredetét és értelmezését. A kifejezés a Szovjetunió 1979 és 1989 között tartó afganisztáni háborúja idején terjedt el az elesett katonákat szállító járművek rakományára utaló katonai kódként. Eredetére több magyarázat is létezik. Az egyik szerint a „200-as” a rakomány súlyára utal: a halott katonát cinkkoporsóba (és faládába) helyezték, ami összesen körülbelül 200 kg-ot nyomott. Ezt az adatot a repülőgépes szállítás miatt fontos volt ismerni. Egy másik lehetséges etimológia a szovjet honvédelmi minisztérium egy 1984. október 8-án, 200-as számmal kiadott titkos parancsára vezeti vissza a kifejezés eredetét, amely állítólag arról rendelkezett, hogy az elesett katonák légi szállításához legfeljebb 200 kg-os poggyászegy tartozik. A „Вантаж 200” ma is az elesett katonákra utaló kód az ukrainai hadi jelentésekben, amely a köznyelvbe is átkerült.

A szerző bemutatja, hogyan változott meg a „Látni Párizst és meghalni” frázis, amely az ukrán kontextusban a halál és a pusztulás jelentését hordozza. Arra utal, hogy a gyakran Oroszország eldugott vidékeiről érkező, szegény családokból származó, korábban világot nem látott ellenséges katonák az ukrán városokért folytatott harcok során világot látnak ugyan, de ezért életükkel fizetnek. A kötet kitér továbbá az olyan neologizmusoknak az „ellenségkép” alakításában játszott szerepére, mint például a *мобілізація*. Ez a szó az ukrán nyelvben a katonai mozgósítást jelölő *mobilizáció* (мобілізація), illetve a *sír* (могила) főnév kreatív összevonásával jött létre. A kifejezés az általános és kötelező, és bizony nemritkán erőszakosan végrehajtott katonai mozgósításra reflektál, utalva arra, hogy a mobilizáció, vagyis mozgósítás a totális háborúban a sírhoz vezető út: a „*mobilizáció*” nagyon gyakran egyben „*mogilizáció*” is. A kötet kiemeli, hogy a *мобілізація* szó a *Myslovo* nevű ukrán neologizmusztárban a 2022-es év egyik legfontosabb nyelvi markerének számított, és a társadalmi vita középpontjában állt.

Posztfolklor nyelvi markerek. A monográfia egyedi megközelítéssel vizsgálja a háborús diskurzust az olyan posztfolklor műfajokon keresztül, mint például a mondókák, altatódalok, népi szertartások, anekdoták és nyelvtörők. A szerző kiemeli, hogy a népi szövegek adaptálódtak a háborús valósághoz, példaként említve a légiriadókról szóló verseket,

amelyek az orosz katonák pusztulásával kapcsolatos optimista víziókat fejeznek ki, illetve azokat a mondókákat, amelyeket légiriadó idején skandálnak az óvóhelyen rekedt emberek, azt kívánva, bárcsak saját városaik helyett oroszországi célpontok felé tartanának a rakéták és drónok. Ezek a mondókák egyrészt erősítik a közösségei érzést és a szolidaritást, másrészt segítenek elviselni a veszélyérzetet, leküzdeni a félelmet.

Grafoszemantikus jelenségek és körülírások. Ez a könyv is kitér az olyan grafikus és szemantikai markerekre, mint például az oroszországi földrajzi nevek és Vlagyimir Putyin nevének szándékos kisbetűvel írása. A „Z” betű mint a háború szimbólumának elemzése is szerepel a kötetben. A „Z” betűt eredetileg az Ukrajna megszállásában részt vevő orosz katonai járművekre festették, hogy megkülönböztessék az orosz egységeket a szintén nagyrészt szovjet haditechnikát használó ukrán csapatzállítóktól, és így csökkentsék a baráti tűz kockázatát. A Kreml propagandaeszközként is felhasználta ezt a jelképet a „Za pobedu” (За победы – a győzelemért), „Za mir” (За мир – a békéért), „Za pravdu” (За правду – az igazságért) jelentéseket tulajdonítva a jelzésnek. Egy másik elmélet szerint a „Z” a hadműveletek irányát jelölte eredetileg, utalva a „Zapad” (Запад – nyugat) égtájra. A háborús tudósításokból széles körben ismertté vált jelzést aztán gyorsan felkapta a vezető oroszországi propaganda: autókra, plakátokra, ruhákra került, az ukrainai háború társadalmi támogatásának vizuális szimbólumává vált. Nem véletlen, hogy több országban betiltották nyilvános használatát; például Lettországbán bírság jár a „Z” használatáért, ha a háborús agressziót támogató jelképként szolgál. A monográfia külön figyelmet szentel a perifrázisoknak, vagyis körülírásoknak is. A perifrázis olyan retorikai szerkezet, amelyben egyetlen szóval is kifejezhető fogalmat vagy személynevet több szóból álló, jellemző leírással helyettesítenek. A kötet bemutatja az ukrán elnök, Volodimir Zelenskij, az orosz elnök, Vlagyimir Putyin és a fehér orosz elnök, Aljakszandr Lukasenka jellemzésére használt nyelvi eszközöket. A sajtó például Zelenskijt „az ukránok népszerű elnöke”-ként, Putyint „a modernitás antikrisztusa”-ként, Lukasenkát pedig „Belarusz úgynevezett elnöke”-ként emlegeti Ukrajnában.

Összességében a monográfia szinte valós időben dokumentálja a nyelvi változásokat egy rendkívüli történelmi időszakban. A könyv így értékes forrás a nyelvészek és a politológusok számára is, akik meg akarják érteni, hogyan tükrözi a nyelv a társadalmi és politikai változásokat.

Nyelv és kultúra a háborúban

A *Nyelvek és kultúrák háború idején* című gyűjteményes kötet⁴ szintén a 2022 februárjában kezdődött teljes körű orosz invázió által okozott mélyreható nyelvi és kulturális

4 Г.О. Шумицька–А.О. Круглов (ред.): *Мови та культури під час війни*. Ужгород, РІК-У, 2025, 290 p.

változásokat vizsgálja Kelet- és Közép-Európában. A kiadvány az Ungvári Nemzeti Egyetem és a University College London (UCL) School of Slavonic and East European Studies (SSEES) által 2024 májusában Londonban rendezett nemzetközi tudományos konferencia előadásainak összefoglalója. A tanulmánykötet egyfajta „tudományos szűrővizsgálat” a társadalom kulturális és nyelvi állapotáról, beleértve az interperszonális kapcsolatokat, a nyelvi viselkedést, a diskurzusgyakorlatokat, a nyelvi rendszer állapotát és a politikai eseményeket.

A kiadvány előszava kiemeli, hogy bár a háborúk és konfliktusok nem új keletűek Európa történelmében, hatásuk szisztematikus tanulmányozása a kultúrára, a kommunikációra és a nyelvi tervezésre viszonylag új terület. Az egyik szerző, Fegyir Sándor (aki az Ungvári Nemzeti Egyetem professzori katedráját hagyta ott, hogy a frontvonalban teljesítsen szolgálatot, az utóbbi időben pedig Ukrajna magyarországi nagykövetségént szolgálja hazáját) hangsúlyozza, hogy a háború a nyelvet a nemzeti identitás, az ellenállás és az egység alapvető eszközévé tette. Példaként említi, hogy sok oroszul beszélő ukrán tudatosan tért át az ukrán nyelvre, az orosz és az ukrán kétnyelvűség fogalma pedig átértékelődik az orosz agresszió hatására.

A szerkesztők által kollektív monográfiaként definiált interdiszciplináris kötet tanulmányainak központi témája a háború nyelvekre és kultúrákra gyakorolt sokrétű hatása, azzal a meglátással, hogy a konfliktusok felgyorsítják a változásokat e területeken, és a társadalom ezeket befogadja, értelmezi. A szerkesztők álláspontja szerint ebben a helyzetben a kutató feladata dokumentálni, hogyan tükrözik a nyelvek és kultúrák a társadalomnak a háborús konfliktusra adott válaszait. A kötet a nyelvet nemcsak kutatási tárgyként, hanem a háborús cselekmények eszközeül szolgáló instrumentumként is vizsgálja, amely tükrözi és formálja a társadalom reakcióit a konfliktusra.

A nyelv mint a propaganda és az ellenállás eszköze. A kötet foglalkozik a nyelv, a kultúra és az irodalom szerepével mint a propagandával szembeni ellenállás eszközeivel. A háborúban a nyelvet fegyverként is használhatják dezinformáció terjesztésére, illetve a nacionalista érzelmek erősítésére, vagy éppen a társadalmi mozgósítás eszközeként. Ugyanakkor az elnyomott csoportok számára az ellenállás, a kulturális identitás megőrzésének és a szolidaritás erősítésének eszköze is lehet a nyelv.

Kulturális termelés és a háború hatásai. A kötet részletesen tárgyalja, hogyan hat a háború a kulturális termelésre. A konfliktusok gyakran vezetnek a kulturális örökség pusztulásához, de új művészeti formákat is inspirálhatnak. A szerzők elemzik, hogyan reagálnak a művészek (elsősorban az írók és a zenészek) a háború okozta traumákra, hogyan használják alkotásaikat tapasztalataik, élményeik feldolgozására és dokumentálására. A kreatív alkotások nemcsak történelmi kordokumentumként, hanem a gyógyulás és a háború elleni tiltakozás eszközeként is szolgálnak. Az is kiderül a kötet egyik tanulmányából, miként konstruálódik az „ukrán önkép” a világirodalmi poliszisztémában, és hogyan válik a fordítás a kulturális diplomácia egyik leghatásosabb eszközévé. Az orosz invázió nyomán ugyanis igény mutatkozik arra, hogy az ukrán irodalom –

különösen a gyermek- és ifjúsági irodalom művei – nemzetközi szinten is megjelenjen, hozzájárulva az ország és az ukrán kultúra globális láthatóságához. A kulturális ellenállás másik formáját láthatjuk abban, hogy az orosz nyelvű háborúellenes költészet révén az „agresszor nyelve” paradox módon az ellenállás és a tiltakozás médiumává alakul át.

Nyelv- és kultúramegőrzés a konfliktusövezetekben. A könyv a kisebbségi nyelvek túlélését fenyegető veszélyekkel is foglalkozik a konfliktusövezetekben. A közösségek térbeli elmozdulása (a menekülés) és a kulturális szokások megszakadása veszélyeztetheti a kisebbségi nyelveket, ugyanakkor a háború arra is ösztönözheti a közösségeket, hogy erőfeszítéseket tegyenek a veszélyeztetett nyelvek és kultúrák megőrzésére és újraélesztésére, ezzel erősítve kulturális identitásukat, ellenállva az asszimilációnak.

A nyelvi tájkép átrendeződése és a többnyelvűség. A kötet bemutatja azt is, hogyan változik az ukrán nyelvi tájkép a háború hatására. Külön fejezet foglalkozik az angol és más európai nyelvek növekvő hatásával, feltárva, hogy a korábban jellemzően ukrán–orosz kétnyelvűséget fokozatosan az ukrán–angol kétnyelvűség váltja fel a közterületeken, és kiderül az is, hogyan illeszkedik ez a folyamat a globális nyelvi erőviszonyok átrendeződéséhez. Vizsgálja továbbá a kötet a kényszerszermigránsok nyelvi viselkedését, például a németországi ukrán menekültek esetében, akik a többnyelvűség és a transzlingválás jelenségét mutatják. A transzlingválás (angol: translanguaging) modern nyelvészeti fogalom, amely a két- vagy többnyelvű beszélők kommunikációs gyakorlatait írja le. Lényege, hogy a beszélők nem különálló nyelveket használnak, hanem egyetlen, dinamikus és egységes nyelvi repertoárjukból merítenek. Ez a szemléletmód szakít azzal a hagyományos nézettel, hogy a különböző nyelvek (például az ukrainai menekültek esetében az ukrán és a német) egymástól független, különálló rendszerek. Ehelyett a hangsúlyt arra helyezi, hogy a beszélő a kommunikáció során rugalmasan használja fel a rendelkezésére álló összes nyelvi erőforrást (szavakat, hanglejtést, kódváltást stb.), függetlenül attól, hogy azok melyik nyelvhez köthetők. A transzlingválás tehát a hatékony és komplex kommunikáció eszköze, amely azonos súlyt ad a beszélő teljes nyelvi tudásának, és ebben a kontextusban segíti a beilleszkedést az új környezetbe.

Különleges nyelvi formák és témák. A monográfia olyan speciális témákat is érint, mint a katonai terminológia fejlődése Ukrajnában, a regionális szociokulturális mozaikra gyakorolt hatások, különösen a többnemzetiségű Kárpátalján, és a „ruszkij mir”-től (orosz Русский мир – orosz világ) való elhatárolódást az ukrán tisztviselők nyilatkozataiban. A kötet egyik szerzője az ukrainai és az európai sajtó diskurzusait hasonlítja össze a menekültekről és a migrációról, feltárva a nyelvi perspektívák közötti különbségeket.

Összességében a könyv arra világít rá, milyen központi szerepet játszik a nyelv a háború valóságának megértésében és feldolgozásában, és hangsúlyozza a téma további kutatásának fontosságát.

A háború és a kisebbségek

A háborúk mindig is különös kontraszttal tették láthatóvá a társadalmak belső törésvonalait. Nincs ez másként a jelenlegi orosz–ukrán háború esetében sem, amely 2022 februárja óta nemcsak az államokat és politikai rendszereket, hanem a kisebbségeket és a lokális közösségeket is új kihívások elé állítja. A *Minorities at War: Cultural Identity and Resilience in Ukraine* című kötet⁵ Ukrajna etnokulturális kisebbségeire fókuszál az orosz–ukrán háború kontextusában. A tanulmánygyűjtemény azt vizsgálja, hogyan hatott a háború az ukrainai kisebbségi csoportok identitására és nyelvi viselkedésére, valamint elemzi az ellenálló képességük (rezilienciájuk) mechanizmusait és elemeit. A könyv hiánypótló, mert a legtöbb háborúról szóló munka a nemzetközi kontextusra vagy a háború humanitárius következményeire fókuszál, miközben az etnokulturális kisebbségek kérdése gyakran háttérbe szorul. A könyv a kisebbségek háború alatti helyzetét és a rezilienciájukat több szempontból is elemzi, néhány központi téma köré csoportosítva.

Identitás és reziliencia. A kötet rámutat, hogy a háború új kihívásokat és traumákat hozott a kisebbségek számára, de egyben megerősítette az ukrán állampolgári identitásukat is. A kisebbségi csoportok, mint például a krími tatárok képesek voltak megerősíteni az ukrán nemzethez való tartozásukat, miközben megőrizték saját kulturális identitásukat. A kiadvány kiemeli a kollektív emlékezet szerepét a kisebbségek rezilienciájában. Például a krími tatárok a múltbeli kényszerktelepítésekről szóló emlékeikhez fordultak, hogy fenntartsák ellenállásukat. A zsidó és síta iszlám közösségek a múltbeli tragédiákra és vallási vértanúságra vonatkozó narratívákat használták fel, hogy megerősítsék identitásukat, és eközben támogassák a háború sújtotta Ukrainát.

Mozgósítás és humanitárius tevékenység. A könyv részletesen elemzi a kisebbségi szervezetek, különösen a vallási közösségek mozgósító erejét és humanitárius szerepét a háború alatt. A muszlim szervezetek és a görögkatolikus egyház humanitárius segítséget nyújtottak a belső menekülteknek és támogatták az ukrán hadsereget. A kötet egyik elemzése szerint e szervezetek megnövekedett láthatósága és hitelessége potenciálisan javíthatja a kisebbségi jogokról szóló jövőbeli vitákban a helyzetüket Ukrainában a háború befejezését követően.

Menekülés és az identitás megőrzése. A kötet foglalkozik a kisebbségi csoportok, mint a például a magyarok és a romák kényszerű elvándorlásával és az identitásuk megőrzésének nehézségeivel a háború során. Számos kisebbségi közösség kényszerült elhagyni lakóhelyét, és a menekülttapasztalat új kihívásokat hozott: hogyan lehet idegen közegben megőrizni a nyelvet, a kultúrát, a vallást, és közben alkalmazkodni az

5 Elmira Muratova–Nadia Zasanska (eds.): *Minorities at War: Cultural Identity and Resilience in Ukraine*. London–New York, Routledge, 2025, 316 p.

új körülményekhez? A szerzők rámutatnak: a migráció egyszerre jelent veszélyt az asszimiláció irányába és lehetőséget a kulturális megújulásra. Például a kárpátaljai magyarok esetében a háború megváltoztatta a migrációs mintákat és a térség etnikai, szociális és demográfiai összetételét. Ez a kötet is kiemeli, hogy a háború felgyorsította a nyelvi változásokat, például az oroszról az ukrán nyelvre való áttérést. A nyelvváltás itt nem pusztán kommunikációs kérdés, hanem politikai és morális állásfoglalás is a háborús körülmények között. Emellett a vallás szerepe is megnőtt, nemcsak a kisebbségi csoportok esetében, hanem az ukrán többségi társadalom önmeghatározásában is.

A könyv olyan kérdéseket vet fel, amelyek nemcsak Ukrajnára, hanem a kisebbségek háborús tapasztalatainak globális megértésére nézve is kulcsfontosságúak. Világosan kitűnik a tanulmányokból, hogy a háború nem pusztán geopolitikai vagy katonai esemény, hanem mélyen felforgatja az emberek mindennapi életét, a kulturális gyakorlatokat, a nyelvhasználatot, és formálja az identitáskonstrukciókat. A háború a kisebbségek számára különösen összetett helyzetet teremt: egyszerre erősítheti a nemzeti összetartozás érzését és hozhat létre új kirekesztési mechanizmusokat. Az ukrainai kisebbségek esete különösen tanulságos, hiszen az ország területén számos etnikai, nyelvi és vallási közösség él együtt, amelyek mind másként reagálnak a háború kihívásaira.

Összefoglalás

Az elemzett öt könyv együttesen gazdag, sokoldalú képet fest az Oroszország által Ukrajna ellen indított háborúról és annak a társadalomra, a nyelvre, a kultúrára és az identitásra gyakorolt hatásáról. Bár mindegyik kötet a saját tudományos szempontjából közelíti meg a témát, számos közös vonás és néhány különbség is megfigyelhető közöttük, amelyek együttesen járulnak hozzá a konfliktus mélyebb megértéséhez. A közös vonások között érdemes megemlíteni az alábbiakat:

A háború mint központi téma. Mind az öt kiadvány közvetlenül vagy közvetve az ukrainai háború által kiváltott társadalmi, nyelvi és kulturális változásokat vizsgálja. A háború nem csupán háttérként és a kutatás apropójaként szolgál, hanem a kutatás fő tárgyaként jelenik meg, mégpedig egy olyan dinamikus értelmezési keretként, amely új jelenségeket hoz létre, és felgyorsítja a meglévő folyamatokat.

Interdiszciplináris megközelítés. Bár a kötetek főként a nyelvészet és a kultúratanomány területére fókuszálnak, mindegyik áthidalja a hagyományos tudományágak közötti határokat. A szerzők a politológia, a szociológia, a történelem, az irodalomtudomány, a pszichológia és a néprajz eszköztárát is felhasználják, hogy a háború összetett jelenségét minél átfogóbban mutassák be.

Empirikus alap. A kötetek tudományos megközelítése nem elméleti spekulációkon alapszik, hanem konkrét adatokra támaszkodik. A szerzők felméréseket, interjúkat, iro-

dalmi művek szövegeit, médiaelemzéseket és más empirikus forrásokat használnak fel érveik alátámasztására.

A nyelvi változás dokumentálása. Mindegyik kiadvány kiemelt figyelmet fordít a háború közvetlen nyelvi hatásaira. Elemzik a neologizmusok (új szavak), a perifrázisok (körülrírások), a frazeológiai újítások megjelenését és bizonyos szavak jelentésváltozását, bemutatva, hogy a nyelv milyen gyorsan reagál a világban bekövetkezett eseményekre.

Kollektív monográfiák. Sztepanenko monográfiáját leszámítva a kötetek gyűjteményes jellegűek, amelyek konferenciaanyagokból vagy több szerző együttműködéséből születtek. Ez a megközelítés lehetővé teszi a témák sokszínűségét és a különböző tudományos perspektívák bemutatását. Ugyanez persze kissé töredezetté teszi a téma kifejtését, hiszen a számos különböző szerző, az eltérő tudományágak módszertani és fogalmi keretei nem teszik lehetővé az egységes szemlélet alkalmazását.

A közös vonások mellett persze különbségek is felfedezhetők az egyes kötetek között:

Fókusz és terjedelem. Az *Ukrainai etnolingvisztikai kontinuum... és a Politika és háború...* kötetek a leginkább a nyelvre koncentrálnak: míg az első egy átfogóbb szociolingvisztikai állapotképet fest, addig a második (Sztepanenko monográfiája) konkrét, politikai jellegű nyelvi jelenségeket boncolgat. A *Nyelvek és kultúrák háború idején* kötet szélesebb, elméleti és kulturális perspektívát kínál. Nemcsak a nyelvi változásokat, hanem a kulturális termelés (irodalom, zene), valamint a propaganda jelenségeit is vizsgálja. Fókusza is tágabb, hiszen a témát nem csak ukrán, hanem nemzetközi (angol, német) kontextusban is értelmezi. A *Minorities at War* című kiadvány egyedi és szűkebb fókuszú: kizárólag az ukrain etnikulturális kisebbségek háború alatti tapasztalataira, identitására és ellenálló képességére koncentrálnak, ami kiemelkedővé teszi a többi kötet közül. A *Jöhet háborúból üdv?* bír a leginkább sajátos megközelítéssel. Ez a kiadvány nemcsak a háború aktuális eseményeire, hanem egy klasszikus filozófiai kérdésre (Vergilius „Nulla salus bello” tézisére) épül. A kötet a háború és a béke témáját történelmi, irodalmi, nyelvi és pszichológiai szempontból, egyetemesebb kontextusba helyezve tárgyalja. Míg az ukrán nyelvű kötetek az azonnali eseményekre reagálnak, addig ez a kiadvány tágabb, történelmileg megalapozott reflexiót kínál a háború jelenségéről.

Ezek a kötetek együttesen többet nyújtanak, mint az egyedi tudományos elemzések. A háború megértéséhez való hozzájárulásuk a következő pontokban foglalható össze:

A valóság dokumentálása. A gyűjtemények (elsősorban a három ukrán nyelvű) a háború nyelvi és kulturális hatásait közvetlenül és valós időben dokumentálják. Megmutatják, hogyan alakul át egy társadalom nyelve és tudata a stressz, a félelem és a gyűlölet hatására, miközben a társadalom ellenáll az agresszornak és új identitást épít.

Az etnikai és kulturális sokszínűség szerepe. A *Minorities at War* kötet rávilágít arra, hogy a háború nem egységesen hat a társadalomra. Különböző etnikai csoportok eltérő kihívásokkal és megküzdési mechanizmusokkal néznek szembe. Ez árnyaltabbá teszi a háború társadalmi képét.

Filozófiai és történelmi mélység. A *Jöhet háborúból üdv?* kötet hozzájárulása a háború megértéséhez mélyebb, elméleti reflexió. A tanulmányok nemcsak az eseményekre reagálnak, hanem egy klasszikus kérdésfelvetésen keresztül arra is rávilágítanak, hogy a háború és a béke örök emberi problémák, amelyek újra és újra megjelennek a történelem során.

A háború mint kulturális és nyelvi jelenség. Összességében a kötetek a háborút nem pusztán geopolitikai vagy katonai eseményként, hanem mélyen kulturális és nyelvi jelenséggént értelmezik. Megmutatják, miként formálja át a háború az embereket, a közösségeket és a nyelveket, és hogyan válik a nyelv a túlélés, a remény és az ellenállás eszközévé. A gyűjteményes kötetek a maguk egyedi megközelítéseivel komplex és átfogó tudományos válaszyűjteményt alkotnak a háború kihívásaira, a legapróbb nyelvi jelenségektől a legmélyebb filozófiai kérdésekig. Csak lenne már végre vége a háborúnak!